

Juustila Virpi

Vuorovaikutus alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa

Kandidaatintutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Varhaiskasvatus
2022

Kandidaatintutkielman aiheena on vuorovaikutus alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa. Tutkielman tavoitteena on selvittää, minkälaista vuorovaikutusta alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa on ja minkälainen rooli varhaiskasvatuksen henkilöstöllä on erilaisten vuorovaikutustilanteiden mahdollistajana. Alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa vuorovaikutus ja leikki nivoutuvat yhteen, joten tutkielman yksi keskeisimpiä lähestymistapoja on leikin tutkiminen yhtenä merkittävänä alle 3-vuotiaiden vuorovaikutuksen välineenä sekä yhteisen ymmärryksen rakentajana ja korjaajana.

Tutkielma on toteutettu kuvailevan kirjallisuuskatsauksen metodilla eli se perustuu aikaisemmin tehtyihin tutkimuksiin ja tieteellisiin julkaisuihin. Tutkimusaineistoksi valikoitui monipuolisesti sekä suomalaisia että ulkomaisia julkaisuja, jotka käsittelevät alle 3-vuotiaiden pedagogiikkaa, vuorovaikutusta ja leikkiä.

Tutkielman tutkimustuloksissa korostuu varhaiskasvatuksen henkilöstön rooli varhaiskasvatuksen sisäisten vuorovaikutussuhteiden rakentajana, ylläpitäjänä ja rikastuttajana. Laadukkaan vuorovaikutuksen turvaaminen varhaiskasvatuksessa on tärkeää, koska laadukas pedagogiikka edellyttää laadukasta vuorovaikutusta. Varhaiskasvatuksen sisäisistä vuorovaikutussuhteista käsitellen tässä tutkielmassa lasten keskinäistä vertaisvuorovaikutusta ja varhaiskasvatuksen henkilöstön ja lasten välistä vuorovaikutusta. Tutkimustuloksissa kävi ilmi, että erilaiset vuorovaikutussuhteet luovat pohjaa lapsen kasvulle, kehitykselle ja oppimiselle. Etenkin leikki, joka on lasten välisten vertaissuhteiden tyypillisin konteksti, mahdollistaa monen tärkeän taidon harjoittelun turvallisessa ympäristössä.

Varhaiskasvatuksen henkilöstöltä vaaditaan sensitiivisyyttä, tietoista tahtotilaa sekä kykyä ja halua sitoutua vuorovaikutukseen, jotta vuorovaikutus olisi mahdollisimman laadukasta. Alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa korostuu verbaalisen vuorovaikutuksen lisäksi myös vuorovaikutuksen nonverbaalinen ulottuvuus, jonka oikein tulkitseminen vaatii varhaiskasvatuksen henkilöstöltä sensitiivisyyttä ja läsnä olevaa asennetta.

Avainsanat: vuorovaikutus, varhaiskasvatus, alle 3-vuotiaiden pedagogiikka, leikki

Sisältö

1. Johdanto.....	4
2. Tutkimuksen toteutus.....	6
2.1 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen tavoitteet.....	6
2.2 Aineiston valinta, eettisyys ja luotettavuus.....	7
3. Tutkielman teoreettinen viitekehys	9
3.1 Varhaiskasvatus	9
3.2 Alle 3-vuotiaan lapsen vuorovaikutus	10
3.3 Leikki.....	11
3.4 Alle 3-vuotiaiden pedagogiikka	12
4. Vuorovaikutus alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa	14
4.1 Lasten keskinäinen vuorovaikutus eli vertaisvuorovaikutus.....	15
4.2 Lapsen ja varhaiskasvatuksen henkilöstön välinen vuorovaikutus	17
4.3 Leikki vuorovaikutuksen kontekstina	19
4. Johtopäätökset ja pohdinta	22
Lähteet	25

1. Johdanto

Ihminen on jo pienestä pitäen monipuolinen viestijä, jolla on kyky ilmaista omia tarpeitaan monipuolisesti (Ahonen & Roos, 2020, s. 61). Koivula ja Laakso (2017) esittävät, että vauva omaa heti syntymästään lähtien osan kommunikoinnin taidoista ja on vuorovaikutuksessa omien vanhempiansa sekä häntä ympäröivän ympäristön kanssa. Sajaniemi (2014) esittää, että lapsi on jo vauvaikäisenä kiinnostunut muista ihmisistä ja on kykeneväinen seuraamaan esimerkiksi toisten lasten toimintaa. Vaikka lapsi ei vielä vauva-aikana kuulu varhaiskasvatuksen palvelujen piiriin, hänen silloin oppimansa vuorovaikutustaidot luovat pohjaa varhaiskasvatuksessa opittaville taidoille (Koivula & Laakso, 2017, s. 109). Vuorovaikutustaitojen tukeminen varhaiskasvatuksessa on tärkeää, koska kyvyillä ilmaista itseään ja ymmärtää muita on suuri vaikutus lapsen identiteettiin, toimintakykyyn ja hyvinvointiin (Opetushallitus [OPH], 2022, s. 25).

Kandidaatintutkielmassani tutkin sekä varhaiskasvatuksen henkilöstön ja lasten välistä että lasten keskinäistä vuorovaikutusta alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa. Ikosen (2006, s.159) mukaan päiväkodissa lasten keskinäisen vertaisvuorovaikutuksen tärkeimpänä kontekstina toimii leikki, joka on Ahosen ja Roosin (2021, s. 98) mukaan lapselle ominaisin itseilmaisun ja vuorovaikutuksen keino. Voidaan siis todeta, että leikin mahdollistaminen, tukeminen ja havainnointi varhaiskasvatuksessa on tärkeää (Ahonen & Roos, 2021, s. 98). Koska leikillä on merkittävä asema lasten vuorovaikutuksen välineenä, yksi tutkielmani teemoista on leikki vuorovaikutuksen välineenä.

Aiheen valintaan vaikutti oma mielenkiintoni alle 3-vuotiaiden pedagogiikkaa kohtaan sekä aiheen ajankohtaisuus. Ahonen ja Roos (2021) ilmaisevat, että etenkin pienten lasten pedagogiikassa leikki ja vuorovaikutus liittyvät vahvasti toisiinsa, sillä leikki on lapsen keino olla vuorovaikutuksessa sekä aikuisten että omien ikätovereidensa kanssa. Leikki on varhaiskasvatuksessa ajankohtainen teema, joka saa keskusteluissa aika ajoin eri painotuksia ja tällä hetkellä puheenaiheena on ollut aikuisen rooli lasten leikissä (Ahonen & Roos, 2021, s. 92).

Valitsin tutkielmani kohderyhmäksi alle 3-vuotiaat lapset, koska alle 3-vuotiaiden lasten vuorovaikutuksen tutkiminen on tärkeää, sillä varhaisiässä opitut taidot luovat pohjaa myöhemmin opittaville taidoille (ks. Koivula & Laakso, 2017, s. 108). Haluan tutkielmani myötä lisätä myös tietämystä alle 3-vuotiaiden pedagogiikasta ja murtaa siihen kohdistuvia vähättelyjä ja ennakkoluuloja, joita se usein saa osakseen (ks. Ahonen & Roos, 2021, s. 10). Salmisen

(2017) mukaan vuorovaikutusaloitteisiin vastaaminen voi parhaassa tapauksessa edistää lapsen kasvua ja kehitystä ja on näin ollen pedagogisesti tärkeää. Käytännön työstä saamieni kokemusten mukaan olen havainnut, että hektisessä päiväkodin arjessa pienten lasten vuorovaikutusaloitteet voivat jäädä helposti joko kokonaan huomaamatta tai ne ymmärretään väärin. Näin on yleensä käynyt sellaisissa tilanteissa, joissa varhaiskasvatuksen henkilöstö ei ole ollut tilanteessa täysin läsnä eikä näin ollen saa selkeää kokonaiskuvaa tapahtuneesta. Varhaiskasvatuksen henkilöstön huomio saattaa kiinnittyä lasten vuorovaikutukseen vasta ristiriitatilanteen havaitessaan, jolloin ristiriitatilanteen edeltävistä tapahtumista ei ole tietoa (Lehtinen & Koivula, 2017, s. 178).

Tutkielmassani tulen pohtimaan, miten varhaiskasvatuksen henkilöstön tulisi toimia, jotta lasten vertaisvuorovaikutus saisi tukea, ja että lasten tekemät vuorovaikutusaloitteet eivät jäisi huomaamatta. Mielestäni alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa tapahtuvan vuorovaikutuksen tutkiminen on mielenkiintoista myös siksi, että se on paikoin hyvin erilaista kuin vanhemmilla lapsilla, koska alle 3-vuotiailla verbaaliset vuorovaikutustaidot ovat vielä kehitysvaiheessa. Vaikka lapsi ei vielä olisikaan puheenkehityksensä kannalta sellaisessa pisteessä, että kykenisi monipuoliseen verbaaliseen viestintään, hänellä on silti voimakas tarve olla vastavuoroisessa vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa (Ahonen & Roos, 2021, s. 63).

Tutkielmassani perehdyn ensin tutkielmani toteuttamiseen, luotettavuuteen sekä eettisyyteen ja esittelen tutkimukselleni asettamani tutkimuskysymykset. Tämän jälkeen esittelen tutkielman teoreettisen viitekehyksen. Tutkielmani etenee teoreettisen viitekehyksen esittelyn kautta itse tutkielmatekstiin, jossa käsitelen alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa tapahtuvaa lasten vertaisvuorovaikutusta, lasten ja varhaiskasvatuksen henkilöstön välistä vuorovaikutusta sekä leikkiä vuorovaikutuksen rakentajana ja ylläpitäjänä. Tutkielman lopussa pohdin tutkielman myötä esiin nousseita johtopäätöksiä alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa tapahtuvasta vuorovaikutuksesta ja jaan omia ajatuksiani siitä, miten voisin jatkaa aihetta pro gradu -tutkielmaksi.

2. Tutkimuksen toteutus

Tutkielmani on laadullinen tutkimus, joka on toteutettu kuvailevan kirjallisuuskatsauksen metodilla. Se tarkoittaa, että tutkielmani on aineistolähtöinen ja perustuu jo aiemmin tehtyihin tutkimuksiin edellyttäen tutkijalta omaan tutkimusaiheeseensa liittyvään kirjallisuuteen tutustumista (Kangasniemi, ym., 2013, s. 291–292; Malmberg, 2014). Kuvailevan kirjallisuuskatsauksen ominaispiirteisiin kuuluu tutkimuskysymykseen pohjautuminen ja kuvailevan vastauksen antaminen tutkimusaineistoa apuna käyttäen (Kangasniemi, ym., 2013, s. 291). Kirjallisuuskatsauksessa aikaisempia tutkimuksia analysoimalla ja kokoamalla tutkija luo perustaa uudelle tiedolle ja pyrkii kuvaamaan ilmiötä ymmärrettävästi (Kangasniemi, ym., 2013, s. 292; Salminen, 2011, s.4). Baumeister ja Leary (1997) ilmaisevat, että kirjallisuuskatsauksen tarkoituksena on kehittää ja arvioida olemassa olevaa teoriaa ja rakentaa uutta teoriaa, muodostaa kokonaiskuvaa asiakokonaisuuksista ja pyrkiä tunnistamaan ongelmia. Heidän mukaansa kirjallisuuskatsauksella on myös mahdollisuus kuvata tietyn teorian kehitystä historiallisesti. (Baumeister & Leary, 1997; viitattu myös lähteessä Salminen, 2011, s. 3)

Kuvailevan kirjallisuuskatsauksen prosessi voidaan jakaa neljään vaiheeseen, jotka ovat tutkimuskysymyksen muodostaminen, aineiston valitseminen, kuvailun rakentaminen ja tuotetun tuloksen tarkastelu (Kangasniemi, ym., 2013, s. 296). Olen lähtenyt rakentamaan tutkielmaani näiden neljän vaiheen mukaisessa järjestyksessä ja seuraavaksi kerron tutkielmani tutkimuskysymyksen asettamisesta ja tutkimuksen tavoitteista.

2.1 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen tavoitteet

Tutkielmani tavoitteena on syventää ymmärrystä siitä, minkälaista varhaiskasvatuksen henkilöstön ja lasten sekä lasten keskinäistä vuorovaikutusta alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa on. Tavoitteena on pohtia, miten edellä mainittuja vuorovaikutussuhteita voidaan tukea arjen erilaisissa tilanteissa ja miksi laadukas vuorovaikutus on niin tärkeä osa varhaiskasvatusta. Tutkielman tavoitteena on myös tutkia, miten vuorovaikutusta voidaan rakentaa ja ylläpitää leikin avulla. Olen pyrkinyt kokoamaan aiheesta mahdollisimman kattavan kokonaisuuden monipuolisia ja luotettavia lähteitä systemaattisesti apuna käyttäen.

Kandidaatintutkielmani tutkimuskysymykset ovat:

1. Minkälaista vuorovaikutusta alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa ilmenee?

2. Miten varhaiskasvatuksen sisäisiä vuorovaikutussuhteita rakennetaan, ylläpidetään ja korjataan leikin välityksellä?

Kandidaatintutkielmaan lähteitä etsiessäni olen käyttänyt muun muassa seuraavia hakusanoja: varhaiskasvatus, alle 3-vuotiaiden pedagogiikka, vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa ja leikki.

2.2 Aineiston valinta, eettisyys ja luotettavuus

Tutkimukseni eettisyyden vahvistaa se, että viittaan oikeaoppisesti käyttämiini lähteisiin, sillä lähteisiin oikeaoppisesti viittaamalla osoitetaan kunnioitusta muiden tutkijoiden tekemiä tutkimuksia kohtaan (Heräjärvi, 2019). Tulen myös esittämään lähteinä käyttämieni tutkimusten tulokset sellaisena kuin ne on alkuperäisessä tutkimuksessa esitetty. Tulen käyttämään tutkielmani lähteinä monia eri tutkimuksia, joten tästä syystä eettisyys on ollut tärkeää ottaa huomioon tutkimusaineistoa etsiessäni. Eettisyys tulee ottaa huomioon tutkimuskysymyksiä asetettaessa ja tutkimusetiikka kulkee mukana läpi tutkielman tekoprosessin (Kangasniemi, ym., 2013, s. 292). Tutkielmassani tutkimusetiikka näkyy läpi tutkielman sensitiivisellä ja kunnioittavalla suhtautumisella tutkimuskohteeseen ja käyttämäni lähdekirjallisuuteen. Sensitiivinen ja kunnioittava lähestymistapa on tärkeä ottaa tutkielman tekemisessä huomioon, sillä professori Stern (2011) on ilmaissut, että ammatissamme näkyvä hoivaava asenne tulisi vaikuttaa myös lähestymistapaamme tutkielmaa tehdessä (Viitattu lähteessä Salvason, 2017, s. 168).

Kuvaileva kirjallisuuskatsaus on saanut kritiikkiä siitä, että se voi olla liian subjektiivisesti ja sattumanvaraisesti toteutettu (Kangasniemi, ym., 2013, s. 292). Tutkielmaani tehdessä olen pyrkinyt ottamaan tämän huomioon esimerkiksi aineiston valinnassa ja objektiivisempaan tähtäävällä suhtautumisella tutkielman aiheeseen ja siitä saamiini johtopäätöksiin. Tutkimusaineistoa valitessani olen ottanut tavoitteekseni löytää mahdollisimman monipuolisesti erilaisia tutkimuksia, jotta saisin tutkielmaani mahdollisimman objektiivisen lähestymistavan. Tutkielmani luotettavuuden takaan lähdekriittisyydellä eli olen valinnut lähteiksi vain luotettaviksi osoittautuneita tutkimuksia ja tieteellisiä julkaisuja. Olen kiinnittänyt huomiotani siihen, että käyttämäni tutkimustulokset ja tieteelliset julkaisut eivät ole liian vanhoja eivätkä näin ollen sisällä vanhentunutta tai väärää tietoa. Luotettavia lähteitä etsiessäni olen pyrkinyt löytämään sekä kotimaisia että ulkomaisia tutkimuksia ja tieteellisiä artikkeleita. Määtän (2014) mukaan tutkielmaa tehdessä on tärkeää panostaa siihen, että kotimaisten lähteiden lisäksi

hyödynnetään myös tuoreita ulkomaisia tutkimuksia. Monipuolisesti eri lähteitä käyttämällä tutkielmaan saadaan myös uusimpia näkökulmia ja näin ollen tutkielman tekijäkin pääsee rakentamaan uutta tietoa aikaisemman tiedon pohjalta (Määttä, 2014, s. 14–15).

3. Tutkielman teorettinen viitekehys

Tutkielmani keskeisiä käsitteitä ovat varhaiskasvatus, alle 3-vuotiaan lapsen vuorovaikutus, leikki ja alle 3-vuotiaiden pedagogiikka. Seuraavaksi kerron tarkemmin, mitä tutkielman keskeiset käsitteet tarkoittavat tässä tutkielmassa.

3.1 Varhaiskasvatus

Ensimmäiseksi keskeiseksi käsitteeksi valitsin varhaiskasvatuksen, koska kandidaatintutkielmani kontekstina on varhaiskasvatusympäristö ja sen ymmärtäminen on tästä syystä tutkielmani kannalta tärkeää. Varhaiskasvatus kuuluu suomalaiseen koulutusjärjestelmään ja se on suunnattu 0–6 vuoden ikäisille lapsille (OPH, 2022, s. 7). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (OPH, 2022) määrittelevät varhaiskasvatuksen pedagogiseksi kokonaisuudeksi, joka muodostuu suunnitelmallisuudesta, tavoitteellisuudesta, kasvatuksesta, opetuksesta ja hoidosta. Varhaiskasvatuksen toteuttamisen ja kehittämisen tukena ja ohjenuorana toimii varhaiskasvatuslain määrittelemät valtakunnalliset varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, jonka pohjalta laaditaan paikalliset varhaiskasvatussuunnitelmat (OPH, 2022, s.8). Suunnitelmallinen ja tavoitteellinen varhaiskasvatus on jokaisen lapsen oikeus ja tästä syystä varhaiskasvatuksen piiriin kuuluville lapsille laaditaan oma henkilökohtainen varhaiskasvatussuunnitelma, johon kirjataan pedagogiset tavoitteet arjen toiminnalle (Laaksonen, 2022, s. 28; OPH, 2022, s.9). Varhaiskasvatuslaki (2018) sekä varhaiskasvatusta ohjaavat asiakirjat korostavat, että varhaiskasvatuksen tulee tukea jokaisen lapsen yksilöllistä kasvua, kehitystä, hyvinvointia ja oppimista sekä varmistaa lapsen osallisuuden toteutuminen antamalla mahdollisuuksia vaikuttaa lapseen ja lapsiryhmää koskeviin päätöksiin (Laaksonen, 2022, s. 19).

Repon ja kollegoiden (2019) mukaan laadukas varhaiskasvatus voi parhaimmillaan vaikuttaa myönteisesti lapsen sosiaaliseen ja kognitiiviseen kehitykseen. Lisäksi on osoitettu, että laadukkaasta varhaiskasvatuksesta hyötyy pitkällä aikavälillä erityisesti lapset, joilla on lapsuudessaan heikommät sosioekonomiset taustat (Repo ym., 2019, s. 17). Laadukas varhaiskasvatus rakentuu koulutettujen varhaiskasvatuksen henkilöstön ammattitaidosta, lämpimästä ja interaktiivisesta vuorovaikutuksesta sekä turvallisesta ja lapsille soveltuvasta ympäristöstä (Ahonen, 2017_ Haastava käyttäytyminen on sosiaalis-emotionaalisen tuen tarvetta).

Varhaiskasvatuslain (2018) mukaan varhaiskasvatuksen vastuulla on tukea lapsen vuorovaikutus- ja yhteistyötaitojen kehittymistä ja tarjota lapselle mahdollisuuksia harjoitella näitä

taitoja myös vertaisryhmissä (Varhaiskasvatuslaki 540/2018, §3). Jotta laadukasta varhaiskasvatusta voidaan taata jokaiselle lapselle, tulee varhaiskasvatuksen henkilöstön olla tietoisia siitä, miten ja miksi varhaiskasvatusta järjestetään (Kronqvist, 2020_varhaispedagogiikan kehityopsykologinen perusta). Laaksonen (2022) ilmaisee, että suomalaisen varhaiskasvatuksen tavoitteena on mahdollistaa jokaiselle lapselle tasa-arvoiset oppimis- ja koulutusmahdollisuudet. Suomalainen varhaiskasvatusjärjestelmä nojautuu pohjoismaissa kehitelyyn EduCare-malliin, jolla tarkoitetaan sitä, että lapsen hoito ja opetus yhdistyy varhaiskasvatuksessa, jonka ansiosta lapsi saa varhaiskasvatuksesta enemmän irti (Laaksonen, 2022, s. 19).

Vuorovaikutuksella on tärkeä rooli varhaiskasvatuksessa, koska varhaiskasvatus toteutuu vuorovaikutuksessa, joka muodostuu varhaiskasvatuksen henkilöstön, lasten ja heitä ympäröivän lähiympäristön välille (OPH, 2022, s. 22). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2018) linjaavat, että myös lapsen kasvu, kehitys ja oppiminen tapahtuu vuorovaikutuksessa muiden ihmisten ja lasta ympäröivän lähiympäristön kanssa. Lapsen kokemilla myönteisillä vuorovaikutussuhteilla on myös edistävä vaikutus lapsen oppimiseen (OPH, 2022, s. 22).

3.2 Alle 3-vuotiaan lapsen vuorovaikutus

Valitsin alle 3-vuotiaan lapsen vuorovaikutuksen yhdeksi tutkielmani keskeiseksi käsitteeksi, koska lapsen ja aikuisen välisen vuorovaikutuksen rakentumisen kannalta on tärkeää ymmärtää, minkälaisia keinoja ja minkälainen tarve alle 3-vuotiailla lapsilla on olla vuorovaikutuksessa. Vuorovaikutuksella tarkoitetaan vastavuoroista toimintaa, johon kuuluu kyky ajatusten, mielipiteiden ja kokemusten vaihtamiseen toisten ihmisten kanssa (Talvio & Klemola, 2017). Koska vuorovaikutus ei ole pelkkää verbaalista viestintää, kasvokkain tapahtuvassa vuorovaikutuksessa kehon asennoilla, ilmeillä, eleillä sekä äänensävyillä ja äänenpainoilla voidaan vaikuttaa vuorovaikutuksen nonverbaaliseen ulottuvuuteen (Ahonen, 2017_Vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa). Alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa vuorovaikutus painottuu enemmän nonverbaaliseen viestintään, koska verbaaliset taidot ovat alle 3-vuotiailla vielä kehitysvaiheessa. Varhaiskasvatuksen henkilöstön tehtävänä on osata tulkita tätä nonverbaalisesti ilmentyvää vuorovaikutusta (Hännikäinen & Munter, 2018, s. 492). Lapsen vuorovaikutustaitojen kehitys alkaa jo elämän ensihetkistä ja varhaisimmin opitut vuorovaikutuksen taidot luovat pohjaa ja edellytyksiä myöhemmin opittaville vuorovaikutustaidoille (Paavola-Ruotsalainen & Rantalainen, 2020).

Varhaiskasvatuksessa lapsen yhteistyö- ja vuorovaikutustaitojen kehittäminen ja sitä myötä lapsen opettaminen vertaisryhmässä toimimiseen, toisten ihmisten sekä ympäristön kunnioittamiseen ja yhteiskunnanjäsenyyteen on määritelty varhaiskasvatuslaissa (Varhaiskasvatuslaki 540/2018, §3). Tämän lisäksi lapselle on tärkeää tulla nähdyksi, kuulluksi ja kohdatuksi (Ahonen & Roos, 2021, s. 56). Ahosen ja Roosin (2021) mukaan jo hyvin pieni lapsi kokee tämän tarpeen ja pystyy ilmaisemaan itseään ja omia tarpeitaan monipuolisesti. He esittävät, että usein pienen lapsen vuorovaikutuksen tarpeen tunnistaminen vaatii aikuiselta herkkyyttä huomata lapsen pienet eleet, jotka viestivät vuorovaikutuksen tarpeesta. Tällaisia lapsen tekemiä pieniä eleitä voi olla esimerkiksi katseen kiinnittyminen tiettyyn kohteeseen tai varhaiskasvatuksen henkilöstön huomion aktiivinen tavoittelu äännelemällä tai elehtimällä. Herkkyyttä vaatii myös tunnistaa, minkälaista vuorovaikutusta lapsi juuri siinä hetkessä tarvitsee. Joissakin tilanteissa lapsen kokemuksen sanoittaminen ja sille huomion antaminen riittää, mutta lapsella voi olla tarvetta myös dialogille varhaiskasvatuksen henkilöstön kanssa. Vuorovaikutuksen dialogisuudella tarkoitetaan sitä, että se saa sisältönsä vuorovaikutuksessa olevien henkilöiden pyrkimyksistä (Lundan, 2009, s. 11). Kun lapsi hakee aikuista dialogiseen vuorovaikutukseen, vuorovaikutuksen tarve on helpompi havaita, koska tällaisissa tilanteissa lapsi usein hakee aktiivisemmin aikuisen huomion häntä kiinnostavaan asiaan. (Ahonen & Roos, 2021, s. 61)

Lapsen ja aikuisen vuorovaikutustaidoissa on huomattava ero, joka johtuu esimerkiksi siitä, että lapsen sosioemotionaaliset taidot ovat vielä kehitysvaiheessa (Ahonen & Roos, 2021, s. 56) Owensin (2008) mukaan lapsen puhe- ja vuorovaikutustaidot kehittyvät, kun hän on vuorovaikutuksessa vuorovaikutustaidoiltaan huomattavasti kehittyneemmän aikuisen kanssa (Viitattu lähteessä Webb & Williams 2019, s. 48.) Ahosen ja Roosin (2021) mukaan kehittyneempien vuorovaikutustaitojen johdosta aikuisella on aina valta-asema lapsen ja aikuisen välisessä vuorovaikutuksessa. Aikuinen voi kuitenkin omalla sensitiivisellä asenteellaan tiedostaa oman valta-asemansa ja asettaa toimintansa niin, että se ei rajaa lapsen toimintaa liikaa. (Ahonen & Roos, 2021, s.56)

3.3 Leikki

Valitsin leikin tutkielmani keskeiseksi käsitteeksi, koska se voi vaikuttaa yksinkertaiselta ja helpolta käsitteeltä, mutta on todellisuudessa hyvin monimuotoinen. Leikin merkityksen ymmärtäminen varhaiskasvatuksen kontekstissa on hyvin tärkeää. Leikki myös liittyy vahvasti

vuorovaikutuksen rakentumiseen alle 3-vuotiaiden varhaiskasvatuksessa, koska leikki on yksi lapsen keinoista olla vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa sekä keino ilmaista itseään (Ahonen & Roos, 2021, s. 98).

Leikki on monille tuttu käsite, jonka takia sen määrittelemisen voi tuntua yksinkertaiselta. Kallialan (2009) mukaan leikin määrittelyt ovat todellisuudessa kuitenkin hyvin epäselviä eikä yleistä hyväksyntää leikin määrittelystä tunnu löytyvän. Yleisimpiä leikin tunnusmerkkejä katsotaan olevan vapaaehtoisuus, sisäinen motivaatio, leikistä saatu tyydytys sekä prosessin ensisijaisuus (Kalliala, 2009, s. 40). Prosessin ensisijaisuudella tarkoitetaan sitä, että leikissä tärkeintä on itse leikkiminen eikä toiminnan lopputulos, joka saattaa etenkin aikuisen silmään vaikuttaa pelkästään sekasortoiselta ja näin ollen prosessin merkitys korostuu (Helenius & Lummealahti, 2013, s. 34). Sisäinen motivaatio on tärkeä leikin toteutumisen kannalta, sillä lapsi ei innostu leikistä ilman sisäistä motivaatiota leikkiä kohtaan (Ikonen, 2006, s. 160). Vygotskyn (1978, s. 95) määritelmän mukaan leikki on mielikuvituksellista toimintaa, jonka avulla lapset oppivat ymmärtämään ympäröivää maailmaa luomalla kuvitteellisia tilanteita, näyttelemällä erilaisia rooleja ja noudattamalla rooleille ominaisia sääntöjä (Ks. Hännikäinen & Munter, 2018, s. 493–494).

Varhaiskasvatussuunnitelmassa (2018) leikki määritellään kehityksen, oppimisen hyvinvoinnin välineeksi. Ilon kokeminen, ympäröivän maailman jäsentäminen, sosiaalisten suhteiden luominen ja käsityksen muodostaminen itsestään ja muista ihmisistä ovat leikin keskeisimpiä tarkoituksia (OPH, 2022, s. 38).

3.4 Alle 3-vuotiaiden pedagogiikka

Alle 3-vuotiaiden pedagogiikan valitsin tutkielmani keskeiseksi käsitteeksi, koska sen ymmärtäminen luo pohjan koko tutkimusaiheeni ymmärtämiselle ja sisäistämiseksi. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2018) mukaan pedagogiikalla tarkoitetaan suunnitelmallista ja tavoitteellista toimintaa, joka perustuu erityisesti kasvatusta- ja varhaiskasvatustieteeseen. Se on ammatillisesti johdettua ja alan ammattilaisten toteuttamaa kasvatustyötä, jonka tavoitteena on lasten hyvinvoinnin ja oppimisen toteutuminen (OPH, 2022, s. 22).

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2018) kuvaa pedagogiikan perustuvan määriteltyyn arvoperustaan sekä käsitykseen lapsesta, lapsuudesta, ja oppimisesta. Lisäksi pedagogiikka nojautuu tutkittuun tietoon. (OPH, 2022, s. 22) Tämä tarkoittaa sitä, että varhaiskasvatuksen

henkilöstön on oltava aina valmis perustelemaan omaa toimintaansa sekä kasvatustieteellisen että kehityspsykologisen tiedon puitteissa, eikä kasvatustyötä voi tehdä pelkästään omiin kokemuksiinsa perustetulla tiedolla (Ahonen & Roos, 2021, s. 11).

Ahonen ja Roos (2021) ilmaisevat alle 3-vuotiaiden pedagogiikan olevan tärkeä osa lapsen varhaiskasvatusta, mutta se saa välillä osakseen vähättelyä ja usein vastaan saattaa tulla virheellisiä käsityksiä siitä, että alle 3-vuotiaat lapset eivät vielä tarvitsisi pedagogista toimintaa. Heidän mukaansa on hyvin tärkeää ymmärtää, että myös alle 3-vuotiailla lapsilla on oikeus ja tarve laadukkaaseen varhaiskasvatukseen. Yksi laadukkaan varhaiskasvatuksen piirteistä on se, että se perustuu lämpimään vuorovaikutukseen ja siihen, että jokainen lapsi kohdataan yksilönä (Ahonen & Roos, 2021, s. 10–11). Jokaisella lapsella on oikeus saada varhaiskasvatuksessa laadukasta ja lämmintä vuorovaikutusta osakseen (Ahonen, 2017_Vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa).

Kun puhutaan alle 3-vuotiaista lapsista, on muistettava, että tässä vaiheessa lapsen kehitys on siinä vaiheessa, että he eivät vielä omaa niin paljon sosiaalisia resursseja eikä heidän verbaalisen ilmaisunsa taso ole kehittynyt vielä samalle tasolle aikuisten tai vanhempien lasten kanssa (Ahonen & Roos, 2021, s. 11). Tästä syystä on mielestäni tärkeää, että alle 3-vuotiailla on mahdollisuus sellaiseen varhaiskasvatukseen, jossa koulutetut varhaiskasvatuksen opettajat osaavat toimia heidän kanssaan heidän kehitystään tukevalla tavalla.

4. Vuorovaikutus alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa

Vuorovaikutus on olennainen osa varhaiskasvatusta ja vuorovaikutuksen laadulla on huomattavan suuri merkitys varhaiskasvatuksen laatuun. Ahonen ja Roos (2020) toteavat, että jos lapsille voidaan taata laadukasta pedagogiikkaa päiväkodin arjessa, on myös vuorovaikutuksen oltava laadukasta. Laadukas vuorovaikutus perustuu aikuisen sensitiivisyyteen, tietoiseen tahtotilaan ja kykyyn sitoutua vuorovaikutukseen tietyn lapsen tai lapsiryhmän kanssa (Ahonen & Roos, 2020, s. 57). Hännikäinen (2010) kuvailee kirjoittamassaan artikkelissa varhaiskasvatuksen henkilöstön roolia alle 3-vuotiaiden vuorovaikutuksessa. Artikkelissa käy ilmi, että alle 3-vuotiaat lapset ovat riippuvaisia varhaiskasvatuksen henkilöstön antamasta tuesta kaikissa tilanteissa päiväkotipäivän aikana. Varhaiskasvatuksen henkilöstön sitoutuminen vuorovaikutukseen on välttämätöntä, jotta lapsi pystyy osallistumaan aktiviteetteihin ja olemaan yhteistyössä toisten lasten kanssa (Hännikäinen, 2010, s. 111).

Erilaiset vuorovaikutussuhteet varhaiskasvatusympäristössä ovat lapsille tärkeitä, sillä ne toimivat kasvun, kehityksen ja oppimisen pohjana (Salminen, 2017, s. 164). Vuorovaikutustilanteet sekä varhaiskasvatuksen henkilöstön että muiden lasten kanssa edesauttavat lapsen leikkitaitojen, kielen ja ajattelun kehittymistä (OPH, 2022, s. 39).

Repo ja kumppanit (2019) esittävät, että lapsen ja varhaiskasvatuksen henkilöstön välinen vuorovaikutus sekä lasten keskinäinen vertaisvuorovaikutus kuuluvat laadukkaaseen suomalaisen varhaiskasvatuksen prosessitekijöihin. Prosessitekijällä tarkoitetaan sellaista varhaiskasvatuksen toimintakulttuuriin ja varhaispedagogiikan ydintoimintoihin kuuluvaa toimintaa, joka on suoraan yhteydessä lapsen omiin kokemuksiin (Repo, ym., 2019, s. 19). Laaksonen (2022) painottaa vuorovaikutuksen olevan yhteydessä lapsen toimijuuteen, joka rakentuu, kun lapsi on vuorovaikutuksessa varhaiskasvatuksen henkilöstön ja toisten lasten kanssa. Virkkin (2015, s. 5) mukaan lasten toimijuuden muodostuminen varhaiskasvatusympäristössä on yhteydessä lapsen osallisuuteen. Hän kertoo, että lasten toimijuudella on neljä eri ulottuvuutta, joiden mukaan lapsi voi olla varhaiskasvatuksen henkilöstön toiminnan kohteena, ympäristöstä päin ohjautuvina toimijoina, yhdenvertaisina toimijoina varhaiskasvatuksen henkilöstön kanssa tai omaehtoisina toimijoina (Virkki, 2015, s. 5). Varhaiskasvatuksen henkilöstö voi omalla toiminnallaan vaikuttaa lapsen toimijuuden tukemiseen ja rohkaisuun esimerkiksi kiinnittämällä huomiota lapsen vertaisvuorovaikutustaitojen tukemiseen ja kehittämiseen (Laaksonen, 2022, s. 29).

Vuorovaikutuksessa erilaisten ihmisten ja ilmiöiden kanssa lapsi saa itselleen hyödyllisiä kokemuksia, joita hän voi hyödyntää ymmärtääkseen paremmin erilaisia vuorovaikutuksellisia tilanteita, joita hän tulee tulevaisuudessa kohtaamaan (Hännikäinen, 2010, s. 109). Ahosen (2017) mukaan vuorovaikutus lasta ympäröivien ihmisten ja ilmiöiden välillä on ainoa keino päästä osalliseksi lasta ympäröiviin sosiaalisiin yhteisöihin. Lapsen ja häntä ympäröivän sosiaalisen todellisuuden välinen vuorovaikutus on merkittäväällä tavalla yhteydessä lapsen kokonaisvaltaiseen kehitykseen (Ahonen, 2017_ Vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa).

Seuraavaksi käsittelemme vuorovaikutusta alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa kolmen osa-alueen kautta, joista ensimmäinen on lasten keskinäinen vuorovaikutus eli vertaisvuorovaikutus, johon liitän pohdintaa myös varhaiskasvatuksen henkilöstön roolista lasten vertaisvuorovaikutuksen tukijana. Tämän jälkeen kerron varhaiskasvatuksen henkilöstön ja lapsen välisestä vuorovaikutuksesta ja viimeisenä käsiteltävänä osa-alueena on leikki vuorovaikutuksen kontekstina.

4.1 Lasten keskinäinen vuorovaikutus eli vertaisvuorovaikutus

Lasten keskinäinen vuorovaikutus eli vertaisvuorovaikutus on ratkaisevan tärkeässä asemassa lapsen hyvinvoinnin ja oppimisen kannalta (Syrjämäki ym., 2018). Vertaisvuorovaikutukseen kuuluvalla vertaissuhteella tarkoitetaan kahden lapsen välistä suhdetta, jotka ovat keskenään suurin piirtein samalla tasolla heidän kognitiivisessa, sosiaalisessa sekä emotionaalisessa kehityksessään (Pörhölä, 2009). Syrjämäki ja kumppanit (2018) kertovat artikkelissaan, että lapsilähtöinen leikki on tyypillisin vertaisvuorovaikutuksen konteksti, jossa kognitiivinen ja sosiaalinen kehitys pääsee etenemään yhteisen toiminnan ja mielikuvituksen käytön myötä. Ikätovereiden kanssa leikkiessä lapset pääsevät myös jakamaan keskenään heidän rutiinejaan, arvojaan ja kokemuksiaan ja oppimaan uusia toimintatapoja, joiden oppiminen ei ole mahdollista aikuisen ja lapsen välisessä vuorovaikutuksessa (Syrjämäki ym., 2018, s. 560).

Laaksonen (2022) esittää, että lapsi voi päästä mukaan vertaisvuorovaikutukseen, esimerkiksi leikki-tilanteeseen kolmella eri tavalla. Hänen luettelemansa keinot ovat lapsen oma aktiivisuus vuorovaikutusaloitteen tekemisessä, aikuisen tuella vuorovaikutukseen mukaan pääseminen tai lapsiryhmän aktiivisuus leikkiin haluavaa lasta kohtaan niin, että häntä pyydetään mukaan (Laaksonen, 2022, s. 61–62).

Ikosen (2006) mukaan vertaisvuorovaikutus ikätovereiden kanssa mahdollistaa useiden tärkeiden taitojen oppimisen. Erityisesti leikki tilanteissa lapsi pääsee harjoittelemaan johtamista, toisten seuraamista ja ongelmatilanteiden ratkaisua yhteistyössä muiden lasten kanssa (Ikonen, 2006, s. 153). Myös Laaksonen (2022) toteaa, että lapsi harjoittelee vastavuoroisessa vertaisvuorovaikutuksessa tapahtuvassa leikissä monia eri taitoja. Leikkiessään toisten lasten kanssa lapsi pääsee kokemaan edellä mainittujen taitojen lisäksi myös muun muassa omien näkökulmiensa puolustamista, toisen asemaan asettumista ja ennen kaikkea sitä, miten vastavuoroinen vuorovaikutussuhde rakennetaan toisen lapsen kanssa (Laaksonen, 2022, s. 58).

Wittmer (2012) ilmaisee, että lasten väliset vertaisvuorovaikutussuhteet ovat erilaisia keskenään ja niiden laatu on riippuvainen siitä, minkälaisia kokemuksia lapset ovat toisistaan aiemmin saaneet. Tämä tarkoittaa siis sitä, että lasten väliset vertaisvuorovaikutussuhteet ovat vastavuoroisia ja relationaalisia (Wittmer, 2012, s. 18). Vuorovaikutussuhteen relationaalisuudella tarkoitetaan sitä, että se ei ole sidoksissa pelkästään käsillä olevaan hetkeen, vaan vuorovaikutuksessa olevat henkilöt luovat samalla vaihtoehtoja tulevan vuorovaikutuksen laadulle (Foley & Duck, 2006, s. 12; viitattu myös lähteessä Hedman & Valkonen, 2013, s. 3).

Alle 3-vuotiaat lapset nauttivat vertaisvuorovaikutuksessa toimimisesta, mutta tarvitsevat siihen turvallisen ympäristön sekä varhaiskasvatuksen henkilöstön tarjoamaa tukea (Sajaniemi, 2015, s. 144). Lisäksi vertaisvuorovaikutussuhteita muodostettaessa olisi suotuisaa, että varhaiskasvatusryhmä olisi mahdollisimman pysyvä ja ryhmään kuuluvat lapset olisivat näin ollen keskenään tuttuja toisilleen (Wittmer, 2012, s. 22).

Wittmerin (2012) ilmaisee, että varhaiskasvatuksen henkilöstön tehtävänä on tukea vertaisuuhteita. Vertaisuhteiden tukeminen on tärkeää muun muassa siksi, koska ne luovat pohjaa myöhemmin muodostettaviin vertaisuhteisiin ja ne vaikuttavat myös lapsen myöhempään kykyyn olla vuorovaikutuksessa erilaisissa ryhmissä (Wittmer, 2012, s. 20; myös Sajaniemi, 2015, s. 144). Wittmer (2012) tuo esiin, että lasten välisten vertaisvuorovaikutussuhteiden tukemiseen ensimmäisten kolmen elinvuoden aikana on kolme perusteltua syytä. Ensimmäinen syy on se, että alle 3-vuotiailla on varhaiskasvatuksessa enemmän mahdollisuuksia olla vuorovaikutuksessa ikätovereidensa kanssa ja laadukkaat vuorovaikutustilanteet kehittävät lapsen sosiaalisia taitoja. Etenkin empatian opettaminen lapselle vaikuttaa hänen sosiaalisiin taitoihinsa merkittävästi. Toinen perustelu vuorovaikutuksen tukemiseen on, että alle 3-vuotiaiden välinen vertaisvuorovaikutus on ainoa laatuista, koska he voivat samaistua toisiinsa. He saavat sosiaalisia kokemuksia huumorin ja jaetun ilon lisäksi myös konflikteja kokemalla.

Kolmas peruste on, että alle 3-vuotiaat tarvitsevat vahvan perustan terveelle sosiaaliselle ja emotionaaliselle kehitykselle, jonka aikuiset voivat heille tarjota. (Wittmer, 2012, s. 17)

4.2 Lapsen ja varhaiskasvatuksen henkilöstön välinen vuorovaikutus

Ahonen ja Roos (2021) ilmaisevat lapsen ja varhaiskasvatuksen henkilöstön välisen laadukkaan vuorovaikutuksen olevan tärkeä osa laadukasta varhaiskasvatusta ja lapsen kokemusnähdynä ja kuulluksi tulemisesta tukee hänen osallisuutensa kokemusta. Jotta lapsen ja varhaiskasvatuksen henkilöstön välinen vuorovaikutus olisi laadukasta, vaatii se varhaiskasvatuksen henkilöstöltä sensitiivistä asennetta, tiedostettua tahtotilaa ja kykyä sekä halua sitoutua lapsen kanssa käytävään vuorovaikutukseen (Ahonen & Roos, 2021, s. 57). Laaksosen (2022) mukaan lapsen ja varhaiskasvatuksen henkilöstön välisillä vuorovaikutustilanteilla, on ne sitten sanallisia tai sanattomia, on merkittäviä vaikutuksia osallisuuden kokemisen lisäksi myös esimerkiksi lapsen minäkuvan rakentumiseen. Kangas ja Brotherus (s. 3) esittävät, että alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa lasten osallisuuteen liittyy vahvasti lasten omien oikeuksiensa ja mahdollisuuksien harjoittelu. Lasten osallisuus toteutuu, mikäli lapsi pääsee aktiivisesti osallistumaan omaan oppimiseensa varhaiskasvatuksen henkilöstön ja muiden ryhmään kuuluvien lasten kanssa (Kangas & Brotherus, 2017, s. 4). Varhaiskasvatuksen henkilöstön läsnä oleva asenne, lapsen kuunteleminen, kannustaminen ja lempeät katset, hymyt ja jo pelkkä nyökkäys viestii lapselle, että hän on tullut nähdyksi ja hän on tärkeä (Laaksonen, 2022, s. 49).

Ahosen (2017) mukaan aikuisen ja lapsen tavoissa olla vuorovaikutuksessa ja tulkita erilaisia vuorovaikutustilanteita on merkittäviä eroja, jotka ovat tärkeä tiedostaa. Hänen mukaansa aikuisten välisissä vuorovaikutustilanteissa annetaan korostetun paljon huomiota verbaalisen viestintään, kun taas lapsi tulkitsee aina vuorovaikutustilannetta kokonaisuutena, johon lukeutuu sekä verbaalinen että nonverbaalinen viestintä. Etenkin alle 3-vuotiaiden lasten kohdalla nonverbaalisella viestinnällä on merkittävä rooli vuorovaikutuksessa ja kehonkieli, ilmeet ja äänenpainot saavat suuremman merkityksen kuin sanat, jotka lausutaan ääneen (Ahonen, 2017_Vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa).

McElwain ja kumppanit (2008) ovat tehneet tutkimusta, jonka mukaan lämmin, välittävä ja positiivinen suhde varhaiskasvatuksen henkilöstöön vaikuttavat lapsen sosiaaliseen osaamiseen positiivisesti (Viitattu lähteessä Wittmer, 2012, s. 17). Ahosen ja Roosin (2021) mukaan lapsen ja varhaiskasvatuksen henkilöstön välinen lämmin vuorovaikutus perustuu varhaiskasvatuksen henkilöstön aitoon läsnäoloon ja vuorovaikutukseen sitoutumiseen. Vuorovaikutuk-

seen sitoutumisella he tarkoittavat sitä, että varhaiskasvatuksen henkilöstö keskittyy ainoastaan käsillä olevaan vuorovaikutukseen, viestii sekä verbaalisesti että kehon kieltä käyttäen olevansa aidosti läsnä vuorovaikutustilanteessa lasta varten ja että hänen kanssaan käyty vuorovaikutus on merkityksellistä (Ahonen & Roos, 2021, s. 57).

Ahonen ja Roos (2021) esittävät, että lapsen ja aikuisen välisissä vuorovaikutustilanteissa aikuisella on aina valta-asema lapseen, jonka tiedostaminen on tärkeää, jotta lapsen toiminta ei tulisi rajatuksi ilman perusteltua syytä. Heidän mukaansa aikuisjohtoisuutta ei saa kuitenkaan kokonaan unohtaa, sillä lapset tarvitsevat myös aikuisten asettamia rajoja ja uusien toimintatapojen ohjausta. Aikuisjohtoisuus tuo myös lapsille turvaa, sillä he tarvitsevat rinnalleen aikuista, joka voi pitää heidän puoliaan tarpeen vaatiessa (Ahonen & Roos, 2021, s. 62).

Ahonen ja Roos (2021) ilmaisevat, että laadukkaan pedagogiikan järjestäminen ei ole mahdollista ilman laadukasta vuorovaikutusta, joka edellyttää varhaiskasvatuksen henkilöstöltä sensitiivisyyttä. Tästä johtuen pedagogiikka ja vuorovaikutus nivoutuvat varhaiskasvatuksessa yhteen (Ahonen, 2017_ Vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa). Ahosen ja Roosin (2021) mukaan sensitiivisyyttä vaatii huomata esimerkiksi lapsen katseen kiinnittyminen johonkin tiettyyn asiaan, jolloin aikuinen voi ryhtyä sanoittamaan lapsen kokemusmaailmaa. Lapsi saattaa myös aktiivisesti pyrkiä hakemaan aikuisen huomiota katseillaan, äännelemällä ja osoittelemalla ja kutsua häntä tällä tavalla yhteiseen vuorovaikutukseen. Kokemukset ja siihen liittyvien erilaisten tunteiden jakaminen toisen kanssa on lapselle tärkeä oivallus ja lapsi nauttii, kun hän pääsee jakamaan kokemuksensa tai havaintonsa toisen kanssa. (Ahonen & Roos, 2021, s. 61)

Ahonen ja Roos (2021) kertovat, että kun lapsen kielelliset taidot eivät ole vielä kehittyneet niin pitkälle, että hän pystyisi olemaan vuorovaikutuksessa verbaalisesti, lapsen kanssa voidaan kuitenkin käydä esikielellisiä keskusteluja. Muutaman kuukauden iässä alkavia esikielellisiä keskusteluja kutsutaan myös protokeskusteluiksi, jotka koostuvat erilaisista äännähdyksistä, tavuista ja lyhyistä sanoista sekä kehollisesta ilmaisusta kuten katseista, ilmeistä ja eleistä (Ahonen & Roos, 2021, s. 64; Hari, 2018, s. 1720). Edellä mainittujen protokeskustelujen ominaispiirteiden avulla vuorovaikutukseen osallistujat voivat rakentaa ja ylläpitää yhteisymmärrystä sekä vastavuoroista ja emotionaalista yhteyttä (Pursi, 2019, s. 12). Protokeskusteluissa ilmenee sujuvalle vuorovaikutukselle ominaisia hyvin järjestäytyneitä vuorovaihtoja, joille keskeistä on vuorovaikutuksessa olevan lapsen ja aikuisen eleet ja ääntelyt (Hari, 2018, s. 1720). Protokeskusteluja käydään paljon alle 3-vuotiaiden lapsiryhmissä, joten pienten las-

ten kanssa työskentelevien varhaiskasvatuksen henkilöstön jäsenien on siis ensisijaisen tärkeää ymmärtää protokeskustelujen arvo, jotta hän voi olla lasten kanssa syvässä vuorovaikutuksessa (Ahonen & Roos, 2021, s. 64)

4.3 Leikki vuorovaikutuksen kontekstina

Leikki on tärkeä vuorovaikutuksen väline alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa, koska leikki on lapselle luontaisin tapa olla vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa, eli se toimii lapsille itseilmaisun välineenä (Ahonen & Roos, 2021, s. 98). Repo ja kumppanit (2019, s. 124) mukaan alle 3-vuotiaiden lasten leikistä puhuttaessa voidaan todeta, että varhaiskasvatuksen henkilöstön rooli lapsen leikkiin osallistumisessa ja siihen kiinnittymisessä on merkittävä. He esittävät, että varhaiskasvatuksen henkilöstö voi läsnäolollaan lasten omia aloitteita unohtamatta ohjata ja tukea leikkiä niin, että siitä tulee sujuvampaa ja opettavaisempaa (Repo, ym., 2019, s. 124). Lapselle tehdään mahdolliseksi oppia uusia taitoja leikkiessään ja ollessaan vuorovaikutuksessa toisten lasten sekä ryhmään kuuluvien varhaiskasvatuksen henkilöstön jäsenten kanssa (Lehtinen & Koivula, 2017, s. 178).

Leikki mahdollistaa sen, että pienten lasten ryhmässä lapset voivat rakentaa, ylläpitää ja korjata yhteistä ymmärrystä sekä muiden lasten että ryhmän aikuisten kanssa (Pursi, 2019, s.96). Ikosen (2006) mukaan leikki on vuorovaikutusympäristönä ainutlaatuinen. Leikkiessään lapsi pystyy rentoutumaan ja harjoittelemaan sekä yksin että yhdessä toimimista (Kangas & Sintonen, 2020, s. 2). Pienten lasten leikki toteutuu yleensä rinnakkaisleikkinä, mutta jo 2-vuotiaasta eteenpäin leikki saa myös vastavuoroisia elementtejä ja leikkitaitojen lisääntyminen tekee leikistä pitkäkestoisempaa (Laaksonen, 2022, s. 60). Wittmerin (2012) mukaan myös rinnakkaisleikki sisältää kommunikointia ja leikkiin liittyvien merkityksien ja teemojen jakamista keskenään ikätovereiden kanssa. Lapsi kokee leikkimisen hänelle mieleisenä puuhana, mutta leikkiessään lapsi oppii huomaamattaan sellaisia fyysisiä ja sosiaalisia taitoja, joiden avulla hän pärjää tulevaisuudessa (Martela & Jarenko, 2014, s. 13).

Tutkimukset (Kalliala, 2008; Roos, 2015; Rusanen, 2008; Virkki, 2015) ovat osoittaneet, että leikkiin osallistuminen ja varhaiskasvatuksen henkilöstön rooli leikissä herättää varhaiskasvatuksen henkilöstössä usein epävarmuuden tunteita (viitattu Lehtinen & Koivula, 2017, s. 178). Repon ja kumppaneiden vuonna 2019 tekemässä tutkimuksessa varhaiskasvatuksen ammattilaiset vastasivat muun muassa leikkiä koskeviin väittämiin. Tutkimuksessa kävi ilmi, että varhaiskasvatuksen henkilöstöstä 79 % on sitä mieltä, että leikkiä havainnoidaan aktiivisesti ja

että 72 % varhaiskasvatuksen henkilöstöstä osallistuu aktiivisesti lasten leikkeihin (Repo, ym., 2019, s. 82). Leikkiin ja vuorovaikutukseen kannustavan toimintakulttuurin luominen ja kehittäminen kuuluvat varhaiskasvatuksen henkilöstön työtehtäviin, mutta Repon ja kumppaneiden (2019) tekemän tutkimuksen mukaan vain 86 % tutkimukseen vastanneista osallistuu leikkimahdollisuuksien kehittämiseen ja laajentamiseen aktiivisesti (OPH, 2022, s. 30; Repo, ym., 2019, s. 82). Neljäsosa tutkimukseen osallistuneista oli sitä mieltä, että lapsiryhmään kuuluu yksi tai useampi lapsi, jotka jäävät usein leikki-tilanteiden ulkopuolelle. (Repo, ym., 2019, s. 82) Repon ja kumppaneiden (2019) tekemässä tutkimuksessa todettiin, että aikuisten aktiiviseen leikkiin osallistumiseen vaikutti esimerkiksi mahdottomuus sekä osallistua leikkiin, että havainnoida ja kirjata siitä asioita ylös yhtä aikaa. Osa tutkimukseen osallistuneista vastasi, että haluttomuus osallistua leikkiin oli yksi vaikuttava tekijä (Repo, ym., 2019, s. 82).

Repon ja kumppaneiden (2019) tekemän leikkiin kohdistuvan tutkimuksen tulosten perusteella voidaan mielestäni päätellä, että aikuisen aktiivinen osallistuminen itse leikkiin tai leikkimahdollisuuksien turvaamiseen ja edistämiseen ovat yhteydessä siihen, että jokainen lapsi pääsisi osallistumaan leikki-tilanteisiin eikä jäisi niiden ulkopuolelle. Lehtinen ja Koivula (2017) esittävät, että usein varhaiskasvatuksen henkilöstön rooli lasten keskinäisissä leikeissä rajoittuu havainnointiin ja organisointiin. He ovat sitä mieltä, että leikkiin heittäytyminen, siihen osallistuminen ja sen ohjaaminen vaatii varhaiskasvatuksen henkilöstöltä pedagogisen osaamisen lisäksi rohkeutta eikä ole itsestään selvää, että sellainen tuntuisi aikuiselle luontaiselta. Varhaiskasvatuksen henkilöstön jäsenet voivat kuitenkin oppia heittäytymään lasten leikkeihin mukaan, sillä leikkimisen taitoa voidaan kehittää harjoittelemalla ja kokemusta kartuttamalla (Lehtinen & Koivula, 2017, s. 179–182). Mielestäni on tärkeää, että varhaiskasvatuksen henkilöstö osallistuisi aktiivisesti leikkeihin, koska se edesauttaa jokaisen lapsiryhmän lapsen leikkiin osallistumista. Leikkiin osallistumalla lapsi pääsee harjoittelemaan leikin kautta kehittyviä vuorovaikutustaitoja.

Lehtisen ja Koivulan (2017) mukaan leikkiin osallistuminen mahdollistaa varhaiskasvatuksen henkilöstölle loistavan tilaisuuden saada selvää, minkälaiset lapsen vuorovaikutustaidot sillä hetkellä ovat. Lapset tuovat leikkiin omia mielenkiinnonkohteitaan ja ihmetyksen aiheitaan, ja tästä syystä leikkiin mukaan heittäytyminen on myös erinomainen keino tutustua lapseen ja selvittää, mitkä asiat lasta kiinnostavat (Ahonen & Roos, 2021, s. 98; Lehtinen & Koivula, 2017, s. 181). Lehtinen ja Koivula (2017) toteavat, että lapsen ja varhaiskasvatuksen henkilöstön välillä tapahtuvat leikki-tilanteet ovat kummallekin osapuolelle tärkeitä kokemuksia, koska leikki mahdollistaa vuorovaikutuksessa olevien välille tunteikkaampia kohtaamisia kuin

muissa arjen vuorovaikutustilanteissa. Pursi, Lipponen ja Sajaniemi (2018) ilmaisevat, että tunnepitoisemmat leikit vaativat varhaiskasvatuksen henkilöstöltä emotionaalista läsnäoloa sekä aktiivisen leikkivuorovaikutuksen ja lasten tekemien leikkivuorovaikutusten välillä tasapainoilua.

Hännikäisen ja Munterin (2018) mukaan leikin ymmärtäminen ja tukeminen vaatii varhaiskasvatuksen henkilöstöltä kykyä nähdä asiat lapsen näkökulmasta, joka parantaa heidän välitensä ymmärrystään. Jotta varhaiskasvatuksen henkilöstö voi ymmärtää lasta, hänen tulee tiedostaa, että jokainen vuorovaikutukseen osallistuva osapuoli on näkevä ja näkyvä, kuuleva ja kuulija, ja että jokainen lapsi on keskenään samankaltainen mutta myös erilainen (Hännikäinen & Munter, 2018, s. 493)

Isotalon ja Paason (2020) mukaan leikissä varhaiskasvatuksen henkilöstö ja lapsi rakentavat yhteistä vuorovaikutusta muun muassa kosketuksen välityksellä, joka luo leikkitilanteessa yhteyden heidän välilleen. Leikissä kosketus on merkittävässä roolissa, sillä leikkitaitojen opettaminen ja tunteiden osoittaminen varhaiskasvatuksen henkilöstön ja lapsen välillä tapahtuu leikkitilanteessa kosketuksen avulla (Isotalo & Paaso, 2020). Varhaiskasvatuksen henkilöstön läsnäolo leikissä vaikuttaa alle 3-vuotiaiden kykyyn sitoutua ja keskittyä leikkiin ja lasten leikkihetkestä tulee opettavaisempi, kun varhaiskasvatuksen henkilöstö antaa siihen oman tukensa (Lehtinen & Koivula, 2017, s. 177–180). On myös todettu, että varhaiskasvatuksen henkilöstöltä saatu psyykinen ja fyysinen läheisyys tukevat varhaiskasvatuksen henkilöstön ja lasten välisiä vuorovaikutustilanteita (OPH, 2022, s. 39).

Pursi (2019) on tehnyt tutkimusta, joka on käsitellyt aikuisen aktiivista leikkiin osallistumista. Hänen tekemänsä tutkimuksen tulosten mukaan varhaiskasvatuksen henkilöstön tehtävä on olla yhteisen ymmärryksen rakentaja, kun on kyse useamman lapsen yhteisen leikin rakentamisesta ja sen ylläpitämisestä. Lisäksi varhaiskasvatuksen henkilöstön tulee havainnoida lasten vuoroja ja pyrkiä ajoittamaan ja sovittamaan omat leikkivuoronsa lasten leikkivuorojen kanssa yhteensopiviksi (Pursi, 2019, s. 57). Pursin (2019) tutkimuksen mukaan varhaiskasvatuksen henkilöstön tehtävänä on ryhmätilanteissa kutsua lapsia yhteiseen leikkiin. Hänen tutkimuksessaan käy ilmi, että joskus vain osa ryhmään kuuluvista lapsista vastaa kutsuun liittymällä leikkiin. Tällaisissa tilanteissa varhaiskasvatuksen henkilöstön tehtävänä on rakentaa ja ylläpitää leikkiin ryhtyneiden lasten leikkitilannetta ja pyrkiä samalla vahvistamaan ja korjaamaan vuorovaikutusta niiden lasten kanssa, jotka eivät liittyneet leikkiin (Pursi, 2019, s. 58).

4. Johtopäätökset ja pohdinta

Tutkielmani tavoitteena oli syventää ymmärrystä varhaiskasvatusympäristössä tapahtuvasta varhaiskasvatuksen henkilöstön ja lasten välisestä vuorovaikutuksesta sekä lasten keskinäisestä vertaisvuorovaikutuksesta. Tutkielmassani pyrin myös selvittämään, kuinka merkittävä asema leikillä on alle 3-vuotiaiden vuorovaikutuksen kontekstina. Lisäksi tavoitteenani oli pohtia, miten varhaiskasvatuksen henkilöstö voi omalla toiminnallaan tukea varhaiskasvatuksen sisäisiä vuorovaikutussuhteita. Valitsemastani tutkimuskirjallisuudesta esiin nousi, että alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa on havaittavissa monipuolisesti sekä verbaalista että nonverbaalista vuorovaikutusta, jonka havaitseminen ja oikein ymmärtäminen vaatii varhaiskasvatuksen henkilöstöltä sensitiivisyyttä ja aitoa läsnäoloa. Kävi myös ilmi, että leikin avulla alle 3-vuotiaat rakentavat ja korjaavat yhteistä ymmärrystä, muodostavat vuorovaikutussuhteita ja käsittelevät heitä ympäröivää maailmaa.

Jo tutkimusaineistoa etsiessäni tein havainnon siitä, että alle 3-vuotiaiden pedagogiikkaa koskevia tutkimuksia löytyi huomattavasti vähemmän kuin vanhempiin varhaiskasvatus- ja alkuopetusikäisiin lapsiin kohdistuvia tutkimuksia. Tästä johtuen tutkielmani lähdekirjallisuuden etsiminen tuntui aika ajoin haastavalta ja monipuolisesti erilaisten aihetta käsittelevien tutkimuksien kirjo jäi tutkielmassani vähäisemmäksi. Tutkimusaineiston vähäisyys voi johtua esimerkiksi siitä, että Ahosen ja Roosin (2021) mukaan pienten lasten pedagogiikka saa välillä osakseen vähättelyä ja väheksyviä kommentteja siitä, että alle 3-vuotiaat lapset eivät tarvitse pedagogista toimintaa vaan pelkästään arjen perustarpeista huolehtiminen riittää. Näiden näkemysten takana on usein kyse virheellisestä tiedosta sekä siitä, että alle 3-vuotiaiden pedagogiikka ei ole vielä käsitteenä tarpeeksi tuttu (Ahonen & Roos, 2021, s. 10).

Tutkielmassani nousseiden asioiden perusteella voidaan sanoa, että varhaiskasvatuksen henkilöstöllä on merkittävä rooli vuorovaikutustilanteiden, esimerkiksi erilaisten leikki-tilanteiden, mahdollistajana, ylläpitäjänä ja rikastuttajana. Laadukkaalla vuorovaikutuksella on kiistaton merkitys lapsen kasvuun, kehitykseen ja oppimiseen ja on osoitettu, että varhaiset vuorovaikutustilanteet luovat pohjaa myöhemmin opittaville taidoille. Tästä syystä varhaiskasvatuksen henkilöstön panostaminen varhaiskasvatuksessa tapahtuviin vuorovaikutustilanteisiin ja vuorovaikutussuhteisiin on perusteltua.

Varhaiskasvatuksen henkilöstön rooli ja asenteet omia työtehtäviään kohtaan ovat yhteydessä lasten vuorovaikutus- ja leikkitaitojen kehittymiseen, koska varhaiskasvatuksen henkilöstö on

vastuussa muun muassa tarpeeksi virikkeellisen leikkiympäristön luomisessa ja kehittämisessä. Lisäksi varhaiskasvatuksen henkilöstö voi omalla toiminnallaan vaikuttaa leikkien rikastuttamiseen sekä siihen, että jokainen ryhmän lapsi pääsee osallistumaan leikkiin eikä jää vasten tahtoaan leikkutilanteiden ulkopuolelle.

Varhaiskasvatuksen henkilöstön sensitiivisyys vuorovaikutuksessa on ensisijaisen tärkeää, sillä se mahdollistaa monet merkittävät vuorovaikutustilanteet, jotka saattaisivat helposti mennä ohi ilman herkkyyttä ottaa huomioon lasten tekemiä vuorovaikutusaloitteita. Sensitiivisyyttä vaatii myös se, että lasten tekemät vuorovaikutusaloitteet tulkitaan oikein ja niihin vastataan lapsen toivomalla tavalla. Vuorovaikutusta tarkastellessa on tärkeä muistaa, että vuorovaikutus ei rajaudu pelkästään verbaaliseen ilmaisuun, vaan siihen kuuluu myös non-verbaalinen ulottuvuus, johon sisältyy muun muassa ilmeet, eleet ja äännähdykset. Tästä syystä vuorovaikutuksen tutkiminen myös alle 3-vuotiaiden ryhmässä, jossa verbaalinen ilmaisu on usein vähäisempää ja rajallisempaa, on tärkeää.

Vuorovaikutuksen laatu on suoraan yhteydessä pedagogisen toiminnan laatuun ja näin ollen koko varhaiskasvatuksen laatuun. Kun varhaiskasvatuksen henkilöstö ottaa aikaa vuorovaikutuksen laadun tarkasteluun ja sen kehittämiseen, varhaiskasvatuksessa tapahtuva pedagoginen toiminta kehittyy laadukkaampaan suuntaan ja samalla varhaiskasvatuksen henkilöstön ja lapsiryhmään kuuluvien lasten välinen suhde parantuu (Ahonen, 2017_Vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa). Jo pienillä muutoksilla vuorovaikutuksen laatu voi parantua merkittävästi.

Tutkielmassani esiin nousseita tietoja liittyen alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa tapahtuvaan vuorovaikutukseen voi mielestäni hyödyntää varhaiskasvatuksen kentällä työskennellessä. Tutkielmani lisää varhaiskasvatuksen henkilöstön tietämystä alle 3-vuotiaiden lasten keinoista olla vuorovaikutuksessa sekä ikätovereidensa että ryhmän aikuisten kanssa. Tutkielmani aihe on käytännönläheinen, joten siinä esiin nousseita asioita voidaan hyödyntää varhaiskasvatusarjen eri tilanteissa eli kokopäiväpedagogiikassa. Etenkin alle 3-vuotiaiden lasten parissa työskentelevät voivat tutkielmani myötä kartuttaa omaa tietämystään siitä, miten havaita entistä paremmin alle 3-vuotiaiden lasten tekemiä vuorovaikutusaloitteita ja tarttua niihin lapsen toivomalla tavalla.

Edellä mainituista asenteista alle 3-vuotiaiden pedagogiikkaa kohtaan ja syvällisen ja vastavuoroisen vuorovaikutuksen kokemisen tärkeydestä johtuen olisin kiinnostunut tutkimaan aihetta enemmän tulevaisuudessa pro gradu -tutkielmassa. Kandidaatintutkielman kanssa samasta aihepiiristä suositellaankin tekemään tulevaisuudessa pro gradu -tutkielma, koska tämä

mahdollistaa jo ennestään tutun aiheen syventämisen ja laajentamisen (Määttä, 2014). Tästä syystä olenkin jo kandidaatintutkielmaani suunnitellessa ottanut huomioon mahdollisuuden jatkaa työtäni pro gradu -tutkielman teon tullessa ajankohtaiseksi.

Pro gradu -tutkielmassa minua voisi kiinnostaa tutkia enemmän sitä, miten lapset pystyvät käsittelemään hankalia asioita leikin avulla ja miten vaikeat kokemukset voivat näkyä lapsen vuorovaikutukseen hakeutumisessa. Tulevana varhaiskasvatuksen ammattilaisena minua kiinnostaa erityisesti tällaisten tilanteiden tunnistaminen sekä oikeanlaisen tuen antaminen lapselle. Tutkielmaa tehdessä minua kiinnostaisi kerätä aineistoa varhaiskasvatuksen henkilöstöltä esimerkiksi haastatteluiden tai kyselylomakkeiden avulla. Kandidaatintutkielmaa tehdessäni aiheen rajaus tuotti minulle aika ajoin lisähaastetta ja tästä syystä olisikin mielenkiintoista saada mahdollisuus tutkia alle 3-vuotiaiden pedagogiikassa tapahtuvaa leikkiä ja vuorovaikutusta myöhemmin laajemmassa mittakaavassa.

Lähteet

- Ahonen, L. (2017). *Haastavat kasvatustilanteet. Lämpimän vuorovaikutuksen käsikirja*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Ahonen, L. & Roos, P. (2021). *Untuvikot. Alle 3-vuotiaiden pedagogiikka*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Baumeister, R. & Leary, M. (1997). *Writing Narrative Literature Reviews*. Julkaistu *Review of General Psychology*-teoksessa, s. 311–320. Haettu osoitteesta <https://psychology.yale.edu/sites/default/files/baumeister-leary.pdf>
- Duck, S., Foley, M. K., & Kirkpatrick, D. C. (2006). *Relating difficulty in a triangular world. Relating difficulty: The processes of constructing and managing difficult interaction*, 225–232.
- Hari, R. (2018). *Tiedämmekö miten ihmisaivot toimivat?* *Duodecim*, 3, 1715–1721.
- Hedman, E. & Valkonen, T. (2013). *Vuorovaikutusosaamisen relationaalisuus ja yhteistyön kehittäminen*. Työelämäntutkimuspäivät 2012. Suomella töissä? Kestämistä ja kestävyyttä, 1–13.
- Helenius, A. & Lummelahti, L. (2013). *Leikin käsikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Heräjärvi, N. (12.9.2019). *Kvalitatiivisen tutkimuksen peruskurssi 2020–2021*. [Luentotallenne]. Kasvatustieteiden tiedekunta. Oulun Yliopisto.
- Hännikäinen, M., & Munter, H. (2018). *Toddlers' play in early childhood education settings*. Teoksessa P. K. Smith, & J. L. Roopnarine (toim.), *The Cambridge handbook of play: Developmental and disciplinary perspectives* (s. 491–510). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ikonen, M. (2006). *Lasten vuorovaikutus ja leikki yhteisöllisyyden rakentajana*. Teoksessa Karila, K., Alasuutari, M., Hännikäinen, M., Nummenmaa A-R. & Rasku-Puttonen, H. (toim.). *Kasvatusvuorovaikutus* (s. 149–165). Tampere: Vastapaino.
- Isotalo, M. & Paaso, V. (2020). *Koskettaminen taaperon ja henkilöstön välisessä leikissä varhaiskasvatuksessa*. Teoksessa Kangas, J. & Sintonen, S.(toim.) (2020) *Leikki vakan alla. Esseitä leikistä moninaisena ilmiönä* (s. 53–59). Opettajankoulutuslaitoksen muut julkaisut, Helsingin yliopisto.
- Kalliala, M. 2009. *Kato mua! Kohtaako aikuinen lapsen päiväkodissa?* Helsinki: Gaudeamus.

- Kangas, J., & Brotherus, A. (2017). *Osallisuus ja leikki varhaiskasvatuksessa: ”Leikittäisiin ja kaikki olis onnellisia!”*. Toiveet ja todellisuus Kasvatus osallisuutta ja oppimista rakentamassa. Haettu osoitteesta: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/231504/Brotherus_Kangas_Leikittaisjakaikkiolisionnellisia2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kangas, J. & Sintonen, S. (toim.) (2020) *Leikki vakan alla. Esseitä leikistä moninaisena ilmiönä*. Opettajankoulutuslaitoksen muut julkaisut, Helsingin yliopisto.
- Kangasniemi, M., Pietilä, A-M., Utriainen, K., Jääskeläinen, P., Ahonen, S-M. & Liikanen, E. (2013). *Kuvaileva kirjallisuuskatsaus: eteneminen tutkimuskysymyksestä jäsenettyyn tietoon*. *Hoitotiede* 2013, 25 (4), 291–301.
- Koivula, M. & Laakso, M-L. 2017. Lapsen varhainen kehitys kommunikaation, vuorovaikutussuhteiden ja leikin näkökulmasta. Teoksessa M. Koivula, A. Siippainen & P. Eerola-Pennanen (toim.), *Valloittava varhaiskasvatus – Oppimista, osallisuutta ja hyvinvointia* (s. 108–128). Tampere: Vastapaino
- Kronqvist, E-L. (2020). Varhaispedagogiikan kehityopsykologinen perusta. Teoksessa Hujala, E. & Turja, L. (toim.) (2020) *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Laaksonen, V. (2022). *Kaveritaidot varhaiskasvatuksessa*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Lehtinen, E. & Koivula, M. Leikki yhdistää lapsia ja aikuisia. 2017. Teoksessa M. Koivula, A. Siippainen & P. Eerola-Pennanen (toim.), *Valloittava varhaiskasvatus - Oppimista osallisuutta ja hyvinvointia* (s. 177–191). Tampere: Vastapaino.
- Lundan, A. 2009. *Kutsu dialogisuuteen*. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print.
- Malmberg, T. (2014). *Teoreettinen tutkimus joukkoviestintä- ja mediatieteen intellektuaalisena tyylinä*. *Media & viestintä* 37:2, s. 57–80. Haettu 9.4. osoitteesta <https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/62853>
- Martela, F. & Jarenko, K. (2014). *Sisäinen motivaatio. Tulevaisuuden työssä tuottavuus ja innostus kohtaavat*. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu, 3(2014), 14–15
- Määttä, K. (2014). *Kandidaatintutkielma – Mikä se on ja miten se voidaan tehdä?* Lapin Yliopisto. Haettu osoitteesta: <https://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=ea68052b-9665-4f79-a3ad-a23d19e35af7>
- Opetushallitus. (2022). *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2022*. Haettu osoitteesta https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet

- Paavola-Ruotsalainen, L. & Rantalainen, K. (2020). Varhaiset vuorovaikutustaidot. Teoksessa Niemitalo-Haapola, E., Haapala, S. & Ukkola, S. (toim.) (2020) *Lapsen kielenkehitys – vuorovaikutuksen, leikin ja luovuuden merkitys*. PS-Kustannus.
- Pursi, A. (2019). *Yhteisen ymmärryksen rakentuminen aikuisen ja lasten välisessä leikissä: Aikuisen roolit ja pedagogiset käytänteet varhaiskasvatuksen taaperoryhmässä*. Väitöskirja. Helsingin Yliopisto
- Pursi, A., Lipponen, L. & Sajaniemi, N. (2018). *Emotional and playful stance taking in joint play between adults and very young children. Learning, Culture and Social Interaction*, 18, 28–45.
- Pörhölä, M. (2009). Psychological well-being of victimized students. Teoksessa T. A. Kinney & M. Pörhölä (toim.) *Anti and pro-social communication: theories, methods, and applications*. (s. 83–93). Peter Lang.
- Repo, L., Paananen, M., Eskelinen, M., Mattila, V., Lerkkanen, M., Gammelgård, L., ... & Hjelt, H. (2019). *Varhaiskasvatuksen laatu arjessa. Varhaiskasvatussuunnitelmin toteutuminen päiväkodeissa ja perhepäivähoidossa*. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut, 15, 2019.
- Sajaniemi, N., Suhonen, E., Nislin, M. & Mäkelä, J. (2015). *Stressin säätely: kehityksen, vuorovaikutuksen ja oppimisen ydin*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Salminen, A. (2011). *Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin*. Vaasan Yliopiston julkaisuja. Opetusjulkaisuja 62. Haettu osoitteesta https://www.uwasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf
- Salminen, J. (2017). Kasvattaja lasten kehityksen ja oppimisen tukijana. Teoksessa M. Koivula, A. Siippainen & P. Eerola-Pennanen (toim.), *Valloittava varhaiskasvatus – Oppimista, osallisuutta ja hyvinvointia* (s. 163–176). Tampere: Vastapaino.
- Solvason, C. (2017). *Just how important is ethics within early childhood research and professionalism*. *Journal of Early Childhood Education Research*, 6(2), s. 166–176.
- Syrjämäki, M., Pihlaja, P. & Sajaniemi, N. (2018). *Enhancing peer interaction during guided play in Finnish integrated special groups*. *European Early Childhood Education Research Journal*, 26(3), s. 418–431.
- Talvio, M. & Klemola, U. (2017). *Toimiva vuorovaikutus*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Varhaiskasvatuslaki. (540/2018). Haettu osoitteesta <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20180540#Pidp447474928>
- Vygotsky, L. S. (1978). *Socio-cultural theory. Mind in society*, 6(3), 23-43.

- Webb, G., & Williams, C. (2019). *Interactions between children and their early childhood educators: The effect of cultural match on communication*. *Australasian Journal of Early Childhood*, 44(1), s. 48–62.
- Wittmer, D. (2012). *The Wonder and Complexity of Infant and Toddler Peer Relationships*. *Young Children*, 67(4), s. 16–25.